

GELIEFD BIJ KORSTMOSSEN,
VLEERMUIZEN EN VERLIEFDE STELLETJES

Piramides

in de polder

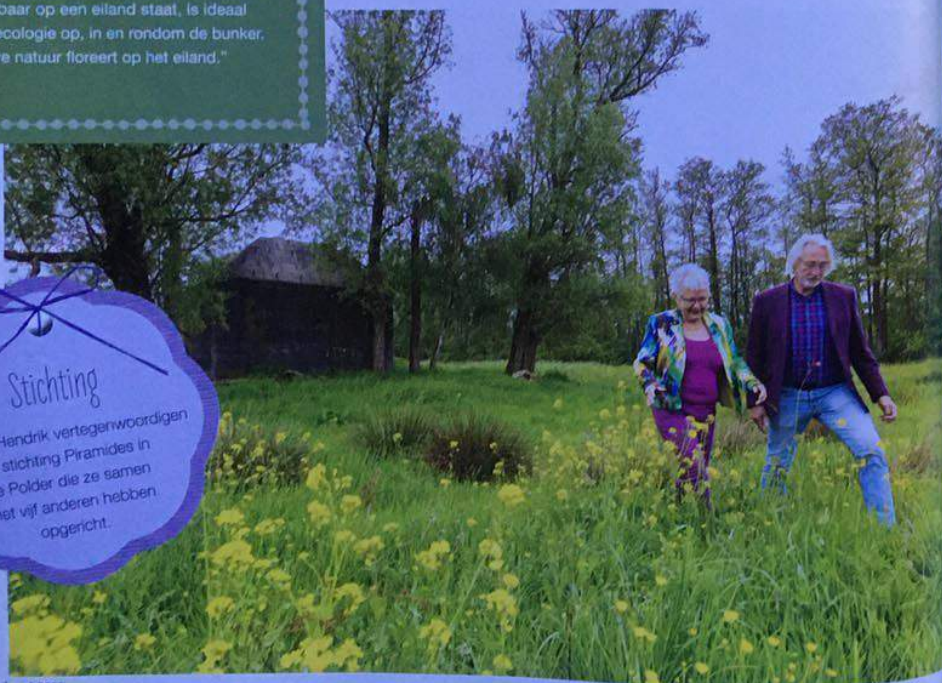
Ze zijn teruggegeven aan de natuur of doen dienst als schapenonderkomen of speelhut. Bunkers van Nederlandse makelij. Gebouwd vlak voor het begin van de Tweede Wereldoorlog. Thea Holwerda en Hendrik Dijk brengen ze in kaart en vertellen hun verhaal.

Tekst **DOUWE ANNE VERBRUGGE**
Fotografie **OTTO KALKHOVEN**

Landschaps bunkers

"De groepsschuilplaatsen vertellen iets over onze geschiedenis. Ze moeten daarom zeker niet verdwijnen. Wel vind ik, als tuinarchitect en landschapsontwerper, dat we er 'iets' mee mogen doen. Het hoeven geen 'dode' elementen in het landschap te blijven", betoogt Melle Wiarper van het bedrijf Groenpartners.

Op het terrein van de voormalige buitenplaats Welgelegen in Vreeland heeft Melle een groepsschuilplaats nieuw leven ingeblazen. "Voor het ontwerp ben ik de archieven van het kadaaster ingedoken. Met in het achterhoofd de vraag: kan ik de bunker in een historische context plaatsen?" Het bleek dat op de plek waar de bunker staat, in de achttiende eeuw een cirkelvorm was ingetekend. "Wat er precies heeft gestaan, weet niemand. Maar ik heb dat teruggebracht door het graven van een tien meter brede gracht op de plaats van die cirkelvorm. De gracht is in verbinding gebracht met de polderslootjes. Dat de bunker zo voor mensen onbereikbaar op een eiland staat, is ideaal voor de ecologie op, in en rondom de bunker. De nieuwe natuur floreert op het eiland."

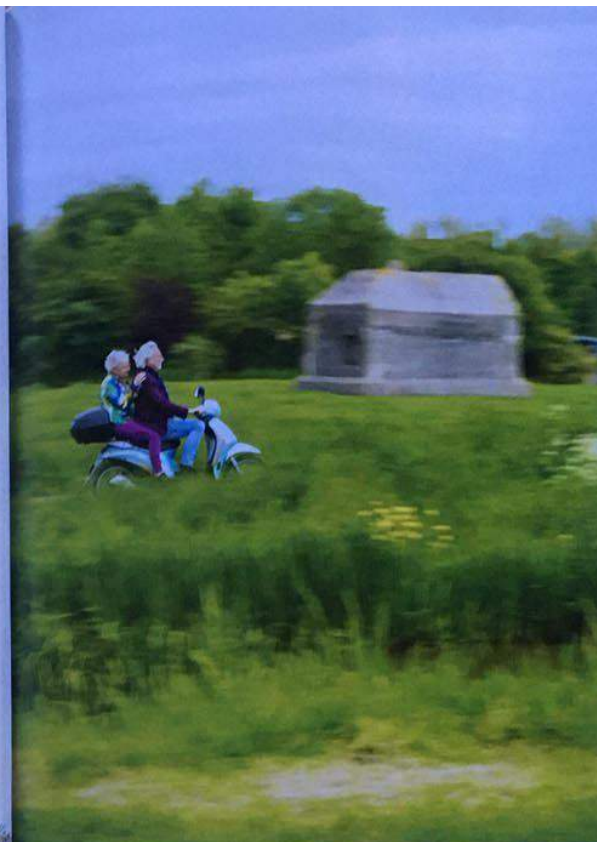

Stichting

Thea en Hendrik vertegenwoordigen de stichting Piramides in de Polder die ze samen met vijf anderen hebben opgericht.

Gekscherend worden Thea Holwerda en Hendrik Dijk 'bunkerhunters' genoemd. Het echtpaar benadrukt dat het niet de bekende Duitse bunkers zijn die zij in kaart brengen. Het gaat ze om de 'groepsschuilplaatsen' die vlak voor de Tweede Wereldoorlog voor de bescherming van Nederlandse soldaten werden gebouwd. Van Dordrecht tot Muiden, 720 stuks in totaal. Daarvan zijn er nog 547 over. Ze dienen nu als onderkomen voor vleermuizen, als schapenstal, als geliefd vrijeplekje voor jonge stelletjes of als sta-in-de-weg op het boeren erf. Maar bovenal markeren de 'piramides in de polder' een bijzondere periode in de vaderlandse geschiedenis.

Ze staan er een beetje verloren bij. Soms een beetje weggezaakt, een enkele overwoekerd door bramenstruiken. In de wijde omtrek rondom hun woonplaats Loenen aan de Vecht weten Thea (69) en Hendrik (71) alle groepsschuilplaatsen feilloos te vinden. Met hun brommertje – Thea achterop – hebben ze alleen al het afgelopen jaar vierduizend kilometer afgelegd om alle bunkertjes te inventariseren. Dat er zo intensief gespeurd moet worden naar de piramides van de polder, komt doordat het archief in de oorlogsdagen van mei 1940 door de Nederlandse oorlogstaf is vernietigd. Bang dat het in handen zou vallen van de Duitsers.

Met hun brommertje hebben Hendrik en Thea het afgelopen jaar vierduizend kilometer afgelegd om alle bunkertjes te inventariseren.

Waait nooit weg

Onderweg naar het bunkertje op het erf van Gerrie en Cor van den Bosch vertelt Hendrik dat hij in 2008 is begonnen met het inventariseren van de groepsschuilplaatsen. "Ik was net terug van een jarenlang verblijf in de Verenigde Staten, waar ik kunstdocent op een high school was. Ik werd geraakt door de esthetiek van de betonnen gebouwtjes. Als eilandjes in een polderlandschap. Op een onverklaarbare manier werd ik ertoe aangetrokken. Ik moest ze fotograferen. Misschien dat die drang met het ouder worden te maken heeft."

Veel groepsschuilplaatsen zijn tijdens de oorlog door de Duitsers of na de oorlog door de Nederlanders zelf dichtgemetseld en volgestort met zand. Bij Gerrie en Cor van den Bosch gelukkig niet. Daar werd en wordt de binnenruimte benut als kinderspeelplaats. Cor: "Het rovershol heet het hier. Voor kinderen fantastisch om hier oorlogje te spelen natuurlijk. Maar we hebben er ook heel wat kinderfeestjes gegeven. Vuurtje stoken en kaarsjes aan om het extra spannend te maken. En de muren met roet beklad." Thea weet nog een mooi verhaal over het periscopijkijkgat:

Korstmos bunkers

"Het bijzondere aan de groepsschuilplaatsen is dat er op sommige tot wel zo'n veertig verschillende soorten mossen en korstmossen groeien", vertelt Henk-Jan van der Kolk. Hij is mossen-specialist bij het Nederlands Instituut voor Ecologie. Mossen en korstmossen zijn belangrijk als schuilplaats voor kleine insecten en dienen als voedsel voor onder andere mijten en springstaarten. "Een begroeiing van mossen en korstmossen is daarmee een mini-ecosysteem op zichzelf. De mossen die op de bunkertjes groeien zijn tamelijk uniek, ze komen verder eigenlijk alleen in het buitenland voor, waar ze op rotspartijen zitten. Zoals het kalkrozijnenmos, dat door zijn uiterlijk (kleine zwarte bobbeljes) inderdaad op rozijnen lijkt. Bekender is het dooiermos. Dat heeft iets weg van een eiervoller en kan een hele zijkant van een bunker geel kleuren. Op elke kant van zo'n bunker groeien weer andere soorten mossen, dat heeft met lichtval en vochtigheid te maken." Het kalkhoudende beton van de groepsschuilplaatsen is favoriet bij de korstmossen. "Een groep korstmossen die vooral op de groepsschuilplaatsen voorkomt, zijn de citroenkorstmossen. Zeker als het beton een beetje is afgebrokkeld, groeien ze er goed. Hun sporen verspreiden zich door de lucht en hechten zich eerder op een verweerde kalkhoudende muur dan op nieuw, glad beton. Een korstmos is een samenwerkingsverband van een schimmel en een alg. Ze hebben elkaar nodig om zich te kunnen vermeerderen. Omdat veel bunkertjes al jarenlang ongestoord in het veld staan en nooit zijn schoongemaakt, krijgt het korstmos hier de kans zijn plek te vinden."

Voor boer René Sonneveld is zag bunkers op zijn erf iets te veel van het goede.

gehoord op een van haar vele bunkerhuntochten. "Jongens die erin speelden hadden als ontgroening bedacht dat als je bij hun bunkervriendenclub wilde horen, je onder het periscoopkijkgat moest staan. Van bovenaf werd door een aantal jongens naar beneden gepiest. Als je bleef staan, mocht je bij de bunkerclub." Cor van den Bosch geeft nog een goede tip voor mensen die een bunker op het erf hebben staan. "Bouw er net als ik een kas of een garage tegenaan. Zo'n bunker waait nooit weg."

Kom je ze halen?

Boer René Sonneveld die even verderop woont, is minder blij met de zes bunkers die op zijn erf staan. "Kom je ze eindelijk ophalen?", lacht hij richting Hendrik. René legt uit dat hij de historische waarde van de groepsschuilplaatsen best begrijpt. "Maar de mate waarin die dingen worden beschermd, is belachelijk. Voor mijn bedrijfsvoering staan ze gewoon in

Dierenbunkers

De groepsschuilplaatsen zijn na bijna tachtig jaar leegstand niet onopgemerkt gebleven door de natuur. Zo zijn de donkere onderkomsen een geliefde verblijfplaats voor vleermuizen. "Ze moeten dan wel beschermd liggen en het liefst bedekt zijn met grond en gras", weet vleermuizendeskundige Eric Jansen, die werkzaam is voor de Zoogdiervereniging. "Groepsschuilplaatsen zijn in de winter koel en zeer vochtig en het vriest er vaak net niet. Dat hebben de vleermuizen nodig voor hun winterslaap." Vijf soorten bivakkeren er dan: de gewone grootvleermuis, de baardvleermuis, de watervleermuis, de franjestaart en de gewone dwergvleermuis. "In een groepsschuilplaats waar het lang rustig is geweest kunnen wel acht tot twaalf stuks zitten, de soorten door elkaar heen. Dat maakt hen 's winters niet uit."

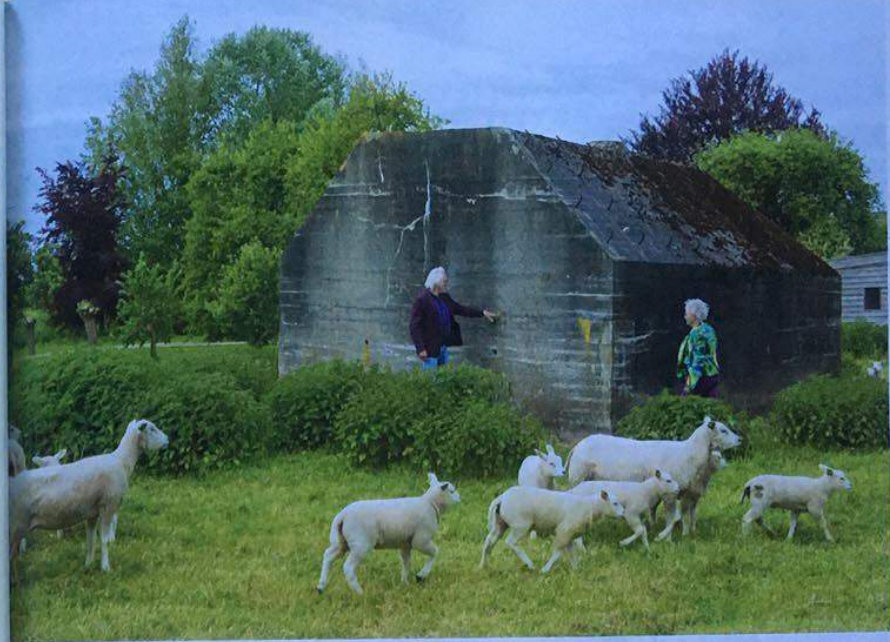
Eric Jansen benadrukt het belang van vrijwilligers om de door vleermuizen bewoonde groepsschuilplaatsen te behouden. "We willen dat deze winters verblijven echt worden afgesloten met een deur, verstoring door mensen of roofdieren is killing voor de vleermuizen. In de deur zit wel een soort 'brievbus'. Als de vleermuizen in het voorjaar wakker worden, kunnen ze door deze brievenbus de groepsschuilplaats veilig verlaten."

Vleermuizen zijn kieskeurig in het uitzoeken van een onderkomen. "Vleermuizen mijden plaatsen in het open veld. En de luchtvochtigheid moet minimaal negentig procent zijn. Sommige groepsschuilplaatsen hebben we om die reden voorzien van een tien centimeter dikke laag grof zand op de bodem. Daarbovenop hebben we een regenton geplaatst die langzaam leeg druppelt. Dat houdt de boel lekker vochtig!"

de weg. De nieuwe stal en de sleufsilos heb ik om de bunkers heen moeten bouwen. Idioot natuurlijk. In het land deert het me niet, daar maai ik er gewoon omheen. Maar hier op het erf kunnen het er wel een of twee minder zijn."

Hendrik legt uit dat de groepsschuilplaatsen die deel uitmaken van de voormalige Waterlinie nu cultureel erfgoed zijn en een beschermd status hebben. "Met uitzondering van de schuilplaatsen bij Dordrecht en op de Hoeksche Waard. Die horen niet bij de Waterlinie en mogen nog wel worden gesloopt. Het afbreken van één bunker vergt twee weken werk. Er wordt een jas om het betonnen gevaarte aangebracht om vervolgens met TNT de boel klein te krijgen."

Dat veel groepsschuilplaatsen aan hun lot zijn overgelaten komt volgens Thea doordat iedereen denkt dat het Duitse bunkers zijn. "Bij omwonenden zie je vaak een kentering in perceptie als men hoort dat

Bij schapehouder Beukeboom is de bunker een onderkomen voor de schapen.

Cor en Gemie van den Bosch drinken rechts omhoog in de bunkerjiggen in hun roestboel.

het een Nederlands fabricaat is, eenmalig bedoeld voor de verdediging van ons land. Maar het heeft ook wel weer zijn charme dat de groepsschuilplaatsen hun eigen ongestoorde, stilstaande bestaan hebben. Vleermuizen vinden hun plek in de koele ruimte ... en zie je die bunker daar? Een zwerver heeft er jarenlang in geslapen." Achter iedere groepsschuilplaats schuilt een verhaal. Hendrik: "Vooral de groepsschuilplaatsen die we aantreffen op voor ons onbekende plekken leveren fantastische verhalen. In de jaren vijftig was er met de overbevolkte huishoudens weinig plek voor een verliefd stelletje. Nou, reken maar dat zo'n bunker een geliefd vrijeplekje was. En ik hoorde van iemand dat hij bier brouwde in de bunker. Hij dacht een speciaal 'bunkerbiertje' te maken, maar zijn vrouw vertelde mij dat het niet te drinken was, dus daar is ie snel mee gestopt. Om dat soort dingen kan ik vreselijk lachen."

Schapenschuilplaats

De rondleiding langs de groepsschuilplaatsen eindigt bij boer Beukeboom, die er drie op zijn erf heeft staan. Schapen dreutelen er omheen. Hendrik: "De bunker biedt op warme zomerdagen aan de buitenkant schaduw en is binnen zelfs lekker koel voor de beesten. Ik snap wel dat de betonnen creaties voor sommige boeren een sta-in-de-weg zijn. Maar bij Beukeboom is functioneel gebruik gemaakt van de groepsschuilplaatsen. Dat vind ik dan wel weer inventief. En zo zijn er wel meer architectonische herbestemmingen gevonden. Makelaar Cor van Zadelhoff heeft een 'zwevend theehuis' op een bunker geplaatst. En bij Culemborg is een bunker doormidden gezaagd. Als kunst. Is ook mooi. Maar het meest geniet ik toch van de bunkers die doelloos in het veld staan."

Zelf bekijken?

Het boek *Piramides in de Polder*, dat Henk en Thea met verschillende coauteurs schreven, bevat verhalen en een overzicht van alle groepsschuilplaatsen Type P. Er zit ook een app bij met fiets- en wandelroutes in de omgeving van de schuilplaatsen. Het boek is vanaf juni te bestellen via www.piramidesindepolder.nl. Op deze website is ook een digitale kaart te vinden met informatie over elke groepsschuilplaats.